

afskeds-forelæsning

DANMARK OG EUROPA¹

■ UFFE ØSTERGÅRD

EUROPA – EN FØDERATION AF NATIONALSTATER

Det er ikke nemt at forstå hvad der sker med det europæiske samarbejde. Det er kun en halv snes år siden at skarpe internationale iagttagere som Mark Leonard og Jeremy Rifkin skrev entusiastiske bøger om hvordan EU ville vise vej for verden i det 21. århundrede – underforstået i forhold til mere primitive, magt- og vækstorienterede stater som USA og Kina.² Andre fremhævede EU som en der ikke profilerede sig ved hjælp af traditionel magtpolitik, men i stedet satte standarden for normerne i internationalt samarbejde i en stadig mere global verden. En 'normativ magt' er EU ligefrem blevet kaldt af politologen Ian Manners fra Københavns Universitet.³ Ganske vist har mere kyniske, primært amerikanske, iagttagere påpeget at EU opførte sig sådan, fordi det var for svagt til at gøre andet. Hvis da ikke ligefrem som den amerikanske forsvarsminister Donald Rumsfeld formulerede det, at 'EU kunne tage opvasken efter at de 'rigtige' stormagter havde ordnet tingene og spist middagen'.⁴

1 Afskedsforelæsning ved Department of Business and Politics, CBS, 24.2.2015, udvidet med noter, litteratur og enkelte opdateringer.

2 Jeremy Rifkin: *Den europæiske drøm. Hvordan Europas fremtidsvision langsomt fortrænger den amerikanske drøm*, København.: Informations Forlag 2006; Mark Leonard: *Why Europe Will Run the 21st Century*, New York: Fourth Estate 2005.

3 Ian Manners: "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", *Journal of Common Market Studies* 40, 2002, s. 235-258.

4 Den opfattelse blev i 2002 populariseret i en artikel i tidsskriftet *Policy Review* af den politiske kommentator Robert Kagan under overskriften, "Europæerne er fra Venus, amerikanerne er fra Mars".

Den økonomiske krise siden 2007 og især krisen for euroen har imidlertid blotlagt alvorlige svagheder. Det hænger imidlertid sammen den generelle svækkelse af Europa i forhold til resten af verden, især de såkaldte BRIK lande, Brasilien, Rusland, Indien og Kina – sommetider suppleret med Sydafrika for også at have dette kontinent repræsenteret. Men denne svækkelse er en langsigtet tendens som har været undervejs i hele perioden siden 2. verdenskrig. Først i form af afkoloniseringen, der afsluttedes i midten af 1970'erne, siden den demografiske udvikling der medfører at de europæiske befolkninger – også i det tidligere kommunistiske Øst- og Centraleuropa – ikke kan reproducere sig selv og derfor bliver stadig ældre. Det har vi vidst længe, men kunnet overse i euforien over genforeningen af kontinentet i 2004 og den hysteriske optur i det meste af 00erne. Først krisen har ubarmhjertigt sat spotlys på de strukturelle problemer med indretning af arbejdsmarkedet, tidlig tilbagetrækningsalder og deraf følgende svækket konkurrenceevne. Alt sammen fænomener der hænger sammen med en større svækkelse af det europæiske kontinent som helhed.

Men der er tale om en strukturel tilbagegang, som bedst kan forstås ved en sammenligning med den store forskydning efter 1492, da Europa begyndte at ekspandere på bekostning af resten af verden. Opdagelsesrejserne, åbningen af Atlanterhavet og sejlruten til Asien syd om Afrika, flyttede det økonomiske centrum fra Middelhavslandene til Nordvesteuropa, især Nederlandene og England, men også til Nordfrankrig og det vestlige Tyskland. Ja selv Østersølandene profiterede af denne omlægning af handelsruterne. En omlægning der gjorde den danske kongemagt velhavende i et par hundrede år mellem 1410 og 1645, ja i grunden helt til 1807, trods nederlaget til Sverige i 1658. Indtægterne fra Østersøhandelen gennem Øresund finansierede ikke blot hoffet og pragtslotte, men også den flåde der var forudsætningen for det multinationale imperium, som den oldenborgske stat reelt var. Oldenborgstaten og Vasa-slægtens Sverige var de mest militariserede stater i Europa forstået som militærudgifternes andel af bruttonationalproduktet. Det skyldtes først og fremmest at de var perifere og tyndt befolkede. Men gjorde det altså muligt for 'Danmark' og især 'Sverige' at spille en rolle som europæiske stormagter. For Sveriges vedkommende i stormagtstiden fra 1630 til nederlaget ved Poltava i Ukraine i 1709.

Prisen for den store omlægning af den europæiske økonomi og handelsruterne blev betalt af især Italien, der havde været førende i middelalderen og renæssancen. Relativt set gik først de italienske bystater og siden Spanien tilbage i forhold til Nordvesteuropa. Men netop relativt set. I flere hundrede år, indtil midten af 1700-tallet, registrerede en stormagt som Venezia ikke sit fald i økonomisk indflydelse. Republikken mistede ganske vist sine græske besiddelser til de osmanniske tyrkere, men bevarede alligevel sin diplomatiske og handelsmæssige rolle. For ikke at tale om det årlige karneval, der tiltrak besøgende fra hele Europa. Herunder den danske konge Frederik 4. der tog fri fra sin krig med Sverige for at muntre sig i syden. Så skal man dømmе ud fra det italienske eksempel kan det

godt lade sig gøre at miste relativ vægt uden dermed nødvendigvis at gå absolut ned i levestandard. Det Europa mister i disse år er evnen til at påtvinge resten af verden vores opfattelse og normer. Men det har som sagt været undervejs i mange år.

Der er gode økonomiske og demografiske årsager til dette tab af indflydelse. EU udgør godt nok et enormt marked endnu, men dets befolkning udgør kun 11 % af hele verden og i løbet af en snes år vil det falde til 7 %. Det har man kunnet ane lige siden afslutningen af 2. verdenskrig, hvor USA og Sovjetunionen delte Europa imellem sig. Men siden er det lykkedes at udskyde tabet af indflydelse i kraft af det europæiske samarbejde der siden finanskrisen er blevet så upopulært blandt de europæiske vælgere. Det plejer iagttagere at forklare med politologiske teorier, hvoraf de mest robuste er den neofunktionalistiske spill-over teori, der ofte opkaldes efter den mand der opfandt den, Jean Monnet.⁵ Videnskabeligt blev den formuleret af den tysk-amerikanske politolog Ernst B. Haas i *The Uniting of Europe* fra 1958 der analyserede Kul- og Stålnationen fra 1951. Den anden teori kaldes inter-governmentalisme og er især forbundet med de amerikanske Harvard politologer Stanley Hoffmann og Andrew Moravcik.⁶ Begge teorier har meget for sig og forklarer forskellige faser i det europæiske samarbejde. Men der er også meget de ikke forklarer, især genoplussen af forskellige former for defensiv nationalisme som følge af krisen og det indre marked for arbejdskraft. Nationalisme er ganske vist ikke noget nyt i EU, men har reelt ledsaget den europæiske integration fra begyndelsen. Så meget at den britiske økonomiske historiker Alan Milward i 1992 ligefrem talte om "the European Rescue of the Nation State" i den gyldne periode fra 1957 til 1973 hvor samarbejdet bragte en umådelig fremgang for befolkningerne i Vesteuropa med sig.⁷

I dag er det dog ikke kun nationalstatslig nationalisme der er på fremmarch, men også nye regionale nationalbevægelser. Bevægelser som den skotske, katalanske og mange andre er imidlertid ikke tilfredse med blot at opnå regionalt selvstyre indenfor deres 'egne' stater, men vil skrive historien om tilbage til henholdsvis 1714 (Katalonien) og 1707 (Skotland) og blive 'rigtige' nationalstater og

5 François Duchêne: *Monnet. The First Statesman of Interdependence*, New York: Norton 1994; Jean Monnet: *Mémoires*. Paris: Fayard (dansk oversættelse *Mit liv* København: Forum 1987).

6 Ernst B. Haas: *The Uniting of Europe. Political, Social, and Economic Forces 1950-1957*, Stanford: Stanford University Press 1958; Stanley Hoffmann: "Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation-States and the Case of Europe", *Daedalus* 95, 1966, s. 862-915; Stanley Hoffmann: "Reflections on the Nation State in Western Europe Today", *Journal of Common Market Studies* 21 (1), 1982, s. 21-38. Stanley Hoffmann: *The European Sisyphos*, Boulder: Westview Press 1994; Stanley Hoffmann: "Europe's Identity Crisis Revisited", *Daedalus* 123: 2 1994, s. 1-23; Andrew Moravcik: *The Choice for Europe. Social Purpose & State Power from Messina to Maastricht*. London: UCL Press 1998; Marlene Wind, Morten Kelstrup, Dorte Sindbjerg Martinsen: *Europa i forandring. En grundbog om EU's politiske og retlige system*, 2. udg. København.: Hans Reitzel 2012.

7 Alan Milward: *The European Rescue of the Nation-State*, London: Routledge 1992.

fuldgyldige medlemmer af EU. Det er ikke lykkedes – endnu. Men kravet om fuld selvstændighed foreligger og formuleres stadig kraftigere, jo mere det afvises. Ingen ved hvor disse processer ender. Det gør jeg heller ikke. Men i modsætning til mange af de politologer, der har tiltaget sig monopol på at analysere det europæiske samarbejde, påstår jeg heller ikke at have den endegyldige forklaring på hele det paradoksale samarbejde som EU har udviklet sig til. Den UPO (Unidentified Political Object) som den tidlige formand for Europakommissionen Jacques Delors talte om.

EU er på visse områder en føderation som USA, blot en føderation der er svag udadtil når det gælder fælles udenrigs- og forsvarspolitik, som tydeligt manifesteret i konflikten med Rusland over Ukraine. Men meget mere regulerende på de områder der følger af det indre markeds frie bevægelighed af kapital, arbejdskraft, varer og tjenesteydelser. Især arbejdskraftens frie bevægelighed er et revolutionært princip som aktivistisk fortolket af EU-domstolen i Luxembourg på visse områder overgår USA som forpligtende fællesskab. Nogle har sammenlignet USA med en appelsin med en hård skal i form af de 23-24 % af BNP der forvaltes på føderalt niveau, især militæret, modsat det bløde EU der kun forvalter 1 % i fællesskab. Derved minder USA om det romerske imperium der blomstrede i flere hundrede år med selvstyrende bystater bag limes, mens vi ikke har et historisk forbillede for EU, bortset måske fra Kina i de forskellige perioder hvor det har bestået af konkurrerende stater, især før samlingen i 220 fvt. og under opløsningen i 1800- og 1900-tallet. Kina er kommet igen som samlet centralstat i anden halvdel af det 20. århundrede efter denne svaghedsperiode, men om det vil være muligt for Europa på samme måde at udvikle sig til en samlet stat er tvivlsomt vurderet ud fra Europas historiske erfaring, der netop er den modsatte, nemlig fraværet af et samlende, universelt imperium.⁸ Alene fraværet af et fælles skriftsprog som det kinesiske mandarin, der forstås af 98 % af den kinesiske befolkning, udgør så stor en forskel at EU som stat kalder på egne teoridannelser.

EU MELLEMLAND NATIONAL SUVERÆNITET OG FØDERALISME⁹

Den ene af Europa-Parlamentets to imponante bygninger i Bruxelles er opkaldt efter den italienske Europa-politiker Altiero Spinelli. Det er på mange måder vel

8 Uffe Østergård: "Hvorfor var det ikke Kina som opdagede Europa?", *Skatte fra Keiserens Kina. Den forbudte by og Det Danske Kongehus*, Katalog, Christiansborg Slot: Det Kongelige Sølvkammer 2006, 34-45; Uffe Østergård: "The Failure of Universal Empire", S. Tønneson m.fl. (red.), *Between National Histories and Global History*, Historiallinen Arkisto 110 (4), 1997, s. 93-114. Politologen Victoria Hui har sammenlignet statsdannelse i det tidligt moderne Europa med Kina før samlingen i 220 fvt.. Victoria Hui: *War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 2005.

9 Føderalismen som politisk ideologi og strategi er bedst fremstillet i Henri Brugmans: *L'idée européenne 1920-1970*, Bruges: De Tempel, Tempelhof 1970. Føderalismen som integrations-teori er analyseret Wind m. fl.: *Europa i forandring*.

fortjent og berettiget. Men navngivningen antyder nogle af de problemer der næsten fra begyndelsen har været med Parlamentets rolle i det europæiske samarbejde. Spinelli var nemlig en af de ledende føderalister og arbejdede konsekvent for overnationalt europæisk samarbejde under overskriften "Europas Forenede Stater".¹⁰

Altiero Spinelli der levede fra 1907 til 1986 sluttede sig 17 år gammel til det kommunistiske parti for at kæmpe mod Mussolinis fascistiske styre i Italien. 1927 blev han arresteret i Milano og i slutningen af 1930'erne sammen med mange andre antifascister anbragt i isolation (på italiensk *confino*) på en af de Lipariske Øer, Ventotene, midtvejs mellem Napoli og Sicilien. Dette fængsel kom til at fungere som et veritabelt universitet og politisk udklækningsanstalt for efterkrigstidens politiske elite i Italien, først og fremmest for det lille, men indflydelsesrige, liberaldemokratiske *Partito d'Azione* der havde sin storhedstid fra 1943 til 1947. Hovedresultatet var affattelsen af det såkaldte *Ventotene-manifest* vinteren 1941-42, som skitserede en føderalistisk organisering af Europa efter sejren over nazismen og fascismen. Hovedforfatterne var Ernesto Rossi og Altiero Spinelli. Ad forskellige omveje nåede dette manifest under kampene i Italien til Schweiz, hvor det blev omdøbt til "Manifest for den europæiske modstandsbevægelse". Dette dokument blev siden program for den føderalistiske Europabevægelse.¹¹ Drivkraften bag det europæiske samarbejde, Jean Monnet, hyrede i 1952 Altiero Spinelli til at skrive udkastet til åbningstalen ved det første møde i den Høje Myndighed for Kul- og Stålonionen i august 1952. Monnet havde taget initiativet til dette samarbejde sammen med Robert Schuman i 1950 og arbejdede for den eneste gang i sit liv som lønnet europæisk embedsmand som leder af den Høje Autoritet fra 1952 til 1954 i Luxembourg. Normalt var hans fremgangsmåde at holde sig i baggrunden og arbejde via sine netværk.

Det var ikke Spinellis måde at arbejde på, og det kom hurtigt til et brud mellem de to stærke personligheder. Ifølge Spinelli havde Monnet nemlig ingen plan for hvordan man skulle nå frem til en føderation. Helt i overensstemmelse med sin normale fremgangsmåde mente Monnet at "nogle få improviserede idéer" var tilstrækkeligt grundlag.¹² Efter nogle få måneder i det lille Luxembourg vendte Spi-

10 Se følgende værker af Altiero Spinelli: "The Growth of the European Movement since the Second World War", genoptrykt i M. Hodges (red.) *European Integration*, Harmondsworth: Penguin Books 1972, s.43-68; "European Union and the Resistance", i Ghita Ionescu, (red.) *The New Politics of European Integration*. London: Macmillan 1967, s. 1-9; "Europeismo", *Enciclopedia del Novecento* vol. 2. Roma: Istituto dell'Enciclopedia italiana 1977; *Il progetto europeo*. Bologna: Il Mulino 1985; *Una strategia per gli Stati Uniti d'Europa*. Bologna: Il Mulino. 1989; *Diario europeo 1948/1969*, Bologna: Il Mulino 1989; *La crisi degli stati nazionali*. Bologna: Il Mulino 1991.; John Pinder: "Altiero Spinelli's European Odyssey", *International Spectator* 42 (4), 2007, s. 571-588; Agustín Menéndez, (red.): *Altiero Spinelli. From Ventotene to the European Commission*, Oslo: Arena Report 1/2007.

11 Trykt på fransk i Brugmans, *L'idée européenne*.

12 Monnet: *Mémoires*.

nelli tilbage til italiensk politik og vendte først tilbage i europæisk politik i 1970, da han trods sit nære forhold til det italienske kommunistiske parti, PCI, blev udnævnt til kommissær for industrielle anliggender. Her foretog han snart igen et overraskende skifte, idet han snart opgav kommissærposten og i stedet lod sig vælge til Europa-Parlamentet. Her var han afgørende for beslutningen om at indføre direkte valg i 1979, en beslutning der fik skæbnesvangre følger i Danmark og andre lande, fordi midlerne fra de valgte medlemmer af parlamentet siden finansierede bevægelserne mod EU uden om og i modsætning til de nationale politiske systemer. Spinelli fik i 1982 Parlamentet til at vedtage et første forfatningsudkast for Europa. Det fik ingen umiddelbare følger, men det er nemt at forstå hvorfor den føderalistiske italiener spiller så stor en rolle i Parlamentets selvforståelse i dag. Men det er et åbent spørgsmål om hans føderalistiske strategi har været til fordel for det europæiske samarbejde.

Indførelsen af direkte valg til Parlamentet i 1979 var ment som en "demokratisk" modydelse for institutionaliseringen af møderne mellem statslederne i det Europæiske Råd i 1974. Det var tanken at Parlamentet skulle udgøre en "folkelig" modvægt til regeringschefernes topmøder. Men sådan har det mildt sagt ikke fungeret. Det er møder i det Europæiske Råd, der har markeret de store spring fremad i samarbejdet som Maastricht 1991, Amsterdam 1997, København 2002 og Lisabon i 2007. Møderne har selvfølgelig også markeret lavpunkterne for EU, som da Silvio Berlusconi fortalte lumre vittigheder og lagde an på de andre regeringscheferes overraskede hustruer eller mødet i Nice 2000, hvor et dårligt forberedt fransk formandskab forkludrede omfordelingen af stemmевægtene i forbindelse med den store udvidelse mod øst og tabte alt på gulvet i nationalistisk iver efter at bevare lige så mange stemmer til Frankrig som til Tyskland.

Hensigten med 1970'ernes reorganisering af samarbejdet var at afbalancere øget inter-governmentalisme, repræsenteret ved det Europæiske Råd, med øget supranationalisme i form af et direkte valgt Europa-Parlament. Siden 1979 har Parlamentet troligt fulgt op på Spinellis oprindelige strategi ved at kræve øget medbestemmelse ved hver traktatændring. Og trods beklagelser om manglende indflydelse har det haft held med at aftvinge de nationale regeringer øgede indrømmelser i bestandige forsøg på at rette op på det "demokratiske underskud" i samarbejdet. Problemet er imidlertid at valgdeltagelsen er faldet støt i takt med at Parlamentets indflydelse er steget. Dette forhold sammen med de uløste problemer omkring lokaliseringen i Strasbourg, Luxembourg og Bruxelles, det svage fremmøde ved plenarmøderne – især den sidste dag i ugen – samt de høje lønninger og eksorbitante rejseafregninger er det virkelige demokratiske problem i EU. Problemer som næppe rettes op ved øget effektivitet i behandlingen af Kommissionens forslag, selv om der er sket overordentlig meget godt på dette område. Næppe heller ved at Parlamentet spiller med musklerne som da det i 1999 truede Santer-kommissionen til at gå af før tiden, eller da det afviste en italiener, Rocco Buttiglione, som medlem af Barrosos første kommission. Parlamentet er på trods

af alt sit gode arbejde åbenbart ikke interessant i befolkningernes øjne og har ikke formået at vinde afgørende legitimitet.

Den faldende valgdeltagelse ved valgene til Europa-Parlamentet undrer mange professionelle iagttagere. Men den er egentlig en ganske logisk følge af det europæiske samarbejdes natur. Bortset fra den ensartethed der skabes af Domstolens afgørelser på de mange områder som falder inden for Fællesskabets jurisdiktion er EU fundamentalt et samarbejde mellem nationale stater. Man kan oven i købet iagttage en tendens til øget national bevidsthed i de lande, der ikke havde en stærkt udviklet national bevidsthed ved begyndelsen af samarbejdet. Et lille land som Luxembourg falder her i øjnene, men det er i virkeligheden en tendens der gælder i flertallet af EU's lande. Kun i ekstremt nationale – for nu ikke at sige nationalistiske – lande som Danmark og Storbritannien er der ikke indtruffet en forøgelse af den nationale bevidsthed i kraft af samarbejdet. Men det er kun fordi det ikke muligt at have mere end 100 % national bevidsthed. På den baggrund er det i grunden meget forståeligt at befolkningerne ikke opfatter Parlamentet som en løsning på EU's demokratiske underskud, men som en del af det.

At det demokratiske underskud, lige såvel som "europæiseringen" af administrationerne, reelt er fænomener i medlemslandene, ændrer ikke ved problemet, men øger det nærmest. I grunden ville det være logisk at vende tilbage til tiden før det direkte valg til Parlamentet, hvor det var sammensat af repræsentanter fra de nationale parlamenter. Det ville understrege EU som et samarbejde mellem nationale stater. Men det er ikke en farbar vej og ikke blot fordi de store og flotte bygninger nu står der, i Bruxelles såvel som Strasbourg. Man kan aldrig gå tilbage til en forladt position. I stedet er der bestræbelser på at inddrage de nationale parlamenter tidligere og mere direkte i lovgivningsprocessen. Det er velment, men strandeder formentlig på uvilje hos flertallet af parlamentarikere til at sætte sig ind i de enorme mængder af kompliceret regulering, der udgør kernen i det europæiske samarbejde.

Så alt tyder på at vi vil blive med at halte videre med et Parlament der mødes i fine bygninger i Bruxelles og Strasbourg, mens administrationen sidder i Luxembourg, rejser hver måned frem og tilbage med tusindvis af kasser og vælges af stadig færre vælgere. Det problem afhjælpes næppe af at motorvejen mellem Bruxelles og Strasbourg måske engang bliver repareret færdig. Og heller ikke af at man nu med over 50 års forsinkelse omsider har fået højhastighedstog til Strasbourg – i hvert fald fra den franske side. Det uafklarede forhold mellem intergovernmentalisme og føderalistisk supranationalisme vil leve videre i en usikker balance i det EU, vi stadig ikke kan karakterisere som andet end et UPO, et uidentificeret politisk objekt. Men Parlamentet skulle måske finde sig en anden helt end Spinelli. Hvad med Jens Peter Bonde, den danske EU-skeptiker der har gjort politisk karriere på at kritisere EU, herunder Parlamentet? Han er jo indtil videre den dansker der bedst har markeret sig som europæisk politiker. Ganske vist som modstander af EU – eller i hvert fald som kritiker af den manglende åbenhed i be-

slutningsprocesserne. Han opererer primært på den europæiske politiske scene, og er efter at have forladt politik blevet en åbent formuleret føderalist. Ikke fordi han elsker overnationalt samarbejde, men for at gøre det demokratisk.¹³

Netop Bondes holdning er på en paradoksalsk måde bedre i overensstemmelse med den reelle karakter af det europæiske samarbejde end den højtflyvende supranationale idealisme, vi plejer at forbinde med føderalisme. Bondes og andre ligesindede ønsker om at beskytte den nationale suverænitet med alle midler har ført til samarbejde med ligesindede i andre lande. Det er der kommet mærkværdige, skiftende alliancer ud af mellem nordiske venstreorienterede og grønne, franske højreorienterede populistere i Front National, excentriske britiske millionærer, katolske fundamentalister fra Polen og bulgarske og rumænske ekstremistiske nationalister. Uanset hvor mærkværdige alliancerne kan forekomme anskuet i en traditionel højre-venstre optik, kan det ikke benægtes at modstanderne af EU ofte opfører sig europæisk, mens de taler nationalt, mens tilhængerne taler europæisk mens de forfølger nationale interesser. Der er mange paradokser i europæisk samarbejde, men et af de største er at nationalstaterne reelt er blevet styrkede samtidig med at vælgerne frygter at deres nationale suverænitet er ved at forsvinde. Denne fejlagtige tro bliver ikke rigtigere af at mange medlemmer af Parlamentet tror det samme.

Det overraskende er nemlig at det europæiske samarbejde reelt har styrket nationalstaterne, så resultatet er blevet det logisk modsigende, en "Føderation af nationalstater". Der er lidt strid om hvem der først fandt på dette modsigelsesfulde begreb. Men et godt gæt er at det skete i den debat som udløstes af den grønne tyske udenrigsminister Joschka Fischers visionære tale på Humboldt universitetet i Berlin 12. maj 2000. Her kritiserede han de utilsigtede følger af den dominerende integrationsmetode som han kaldte for "system Monnet". Den havde fungeret fremragende til at overvinde national modstand blandt de nationale eliter, men havde fremmedgjort vælgerne, der naivt troede at når man talte om frit marked og bevægelighed så handlede det kun om økonomi. At fremgangsmåden i bedste overensstemmelse med Monnets funktionalisme fik følger på det politiske område – "spill-over" – i form af stigende overnational integration var – og er – klart for de indviede, men ikke for vælgernes flertal. Fischer foreslog at overvinde den folkelige skepsis over EU ved at gøre de demokratiske rettigheder klare for befolkningerne i form af en europæisk grundlov. Det førte til Forfatningstraktaten som blev afvist af vælgerne i Nederlandene og Frankrig i 2005. Fischers tale fik imidlertid en anden interessant følge i form af en europæisk debat om visioner for Europa. Allerede 28. maj 2000 meldte den franske premierminister Li-

13 Jens Peter Bonde er ved at lægge sidste hånd på sine omfattende erindringer. Ud over dem har han skrevet en snes bøger om EU, hvor nogle hæver sig højt over den danske polemik de indgik i, samt en systematiske indføring i EU's Forfatningstraktat fra 2004.

onel Jospin sig som tilhænger af formularen en "Føderation af nationalstater".¹⁴ Den tyske præsident 1999-2004 fra SPD Johannes Rau hævdede på et møde i København april 2002 at det var ham der først havde fundet på begrebet. Siden har det levet videre og blev blandt andet anvendt af kommissionsformand José Manuel Barroso i hans "State of the Union tale" i Europaparlamentet 12. september 2012, hvor han formulerede behovet for en politisk og økonomisk union under denne overskrift.¹⁵ I al sin logiske modsigelsesfuldhed er begrebet en "Føderation af nationalstater" både politisk nyttigt fordi det er flertydigt samtidig med at det beskriver den reale – og uforudsete – styrkelse af nationalstaterne bedre end mange teoretisk mere tilfredsstillende forklaringer i de politologiske integrations teorier.

Der er tre hovedtyper af styrkede nationalstater i Europa. For det første de klassiske territoriale stater, hvor en mere eller mindre veldefineret stat eksisterede før det store flertal af indbyggerne blev bevidste om deres fælles nationale identitet, og kom til at tale samme sprog. Disse stater kaldes normalt for *statsnationer* (engelsk *state nations*) i den politiske sociologi. Baggrunden for disse territoriale stater var i høj grad krige. Som den historiske sociolog Charles Tilly sagde det i en berømt artikel om statsdannelse fra 1975: "States make war and war makes states".¹⁶ Denne usentimentale påpegning af den tætte sammenhæng mellem krig, tvang og kapital ignorerer religionens helt afgørende betydning for dannelsen af stater i Europa, men har ellers skræmmende meget for sig. Den anden type af stater er den som især er udforsket af nationalismeforskere, hvor nationale bevægelser "skabte nationerne" i 1800-tallet og senere.

Mange af disse har efterhånden udviklet sig til nationalt homogene stater baseret på fælles sprog og kultur. "Folkenes ret til national selvbestemmelse" som princippet blev døbt ved fredsslutningerne i Versailles i 1919-20. Men igen viser en nøjere betragtning at de færreste nationalstater var homogene fra begyndelsen. Mange af dem er blevet det siden, i Øst- og Centraleuropa i høj grad i kraft af Hitlers udryddelser i den nazistiske raceideologis navn og Stalins fordrivelser i den kommunistiske nationalismes navn. Andre steder er den nationale homogenisering sket med mere fredelige midler, især undervisning, militærtjeneste, migrationer og massemedier. Det har virket voldsomt på de enkelte mennesker at blive tvunget til at udskifte lokalt sprog og kultur, men de har da normalt bevaret livet. Og endelig er der en tredje og sidste vej til nationalstaten, via EU. Det sidste

14 Fischers og Jospins taler er sammen med nogle danske bidrag udgivet i dansk oversættelse af Den Danske Europabevægelse i en nyttig lille pjece *Visioner for Europa*, København 2001.

15 José Manuel Barroso: "State of the Union address 12. september 2012"; teksten findes på Europakommissionens hjemmeside. http://europa.eu/rapid/press-release_SPE-ECH-12-596_da.htm (8.10.2015)

16 Charles Tilly (red.): *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton: Princeton University Press 1975; Charles Tilly: *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, Oxford: Blackwell 1990.

vil nok virke overraskende på mange, tilhængere såvel som modstandere af det europæiske samarbejde, at EU faktisk har stimuleret national identitet i en række af medlemsstaterne. Det er ikke nemt at få øje på fra gamle og solidt etablerede nationalstater som Storbritannien, Sverige og Danmark. Her var det simpelt hen ikke muligt for den nationale identitet at forøges. Men i mange andre stater er det gået sådan, og nogle kan som Luxembourg faktisk først siges at være blevet nationalstater i kraft af EU.

Nationalstaten er et umådeligt stærkt princip som på ingen måde synes at svækkes med globaliseringen og internationaliseringen. Tværtimod kan man argumentere for at vi lever i en epoke man kan kalde for den "globale nationalisme".¹⁷ Den udvikling passer den danske stat, med sin blanding af nationalt homogen småstat og arvtager til et multinationalt imperium ind i som fod i hose. Ganske vist uden danskerne gør sig det klart, men derved deler vi skæbne med andre afdannede imperier som det britiske. Danmark har bare været småstat så længe at det er lykkedes at høste en række af fordelene ved den mindre stat – "getting to Denmark" som Francis Fukuyama kalder det i sit nye to-bindsværk om *The Origins of Political Order*.¹⁸ Denne heldige situation kombinerer retsstatens garantier med en udstrakt grad af national identitet og deraf følgende selvsikkerhed. I Danmark forenet i hvad man (jeg) har kaldt "ydmyg selvhævdelse".

DANMARK – SMÅSTAT MED ARV FRA DET OLDENBORGSKE MONARKI

Den nationalt homogene småstat, der kom ud af nederlaget i 1864 og afståelsen af en tredjedel af den dansk-tyske helstat, havde en dobbelt karakter. På den ene side var staten så lille og nationalt homogen, at det lykkedes klassen af gårdmænd at etablere et kulturelt, økonomisk og politisk hegemoni gennem hårde kampe i 1800-tallet. Den tradition for hegemoni fortsatte i 1900-tallet under Socialdemokratiet og etableringen af velfærdsstaten. På den anden side gik den nationale indadvendthed hånd i hånd med et globalt udsyn og etablering af verdensomspændende virksomheder ledet af entreprenører som C.F. Tietgen, H.N. Andersen, J.C.

17 Bjørn Hettne, Bjørn, Sverker Sörlin, Uffe Østergård: *Den globala nationalismen*, 2. udg. Stockholm: SNS 2006 med efterskrift.

18 Francis Fukuyama: *The Origins of Political Order. From Prehuman Times to the French Revolution*, New York: Farrar, Straus & Giroux 2011; Francis Fukuyama: *Political Order and Political Decay*, New York: Farrar, Straus & Giroux 2014. Fukuyama ville oprindeligt have kaldt hele første bind "Getting to Denmark", men opgav det af salgsmæssige grunde. Men han har bevaret titlen på et underafsnit s. 431-34 i kapitel 28 af bind I med den interessante overskrift "Why Accountability? Why Absolutism?". Hans uortodokse fortolkning af Danmark er at det var enevælden der skabte retsstaten med dens ukorrumperte embedsstand og at det var forudsætningen for den demokratiske udvikling i 1800- og 1900-tallet, ikke omvendt som det normalt antages. Mette Frisk Jensen har i 2013 analyseret hvorledes det danske embedsmandskorps blev rensset for korruption. Mette Frisk Jensen: *Korruption og embedsetik. Danske embedsmænds korruption i perioden 1800-1866*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2013.

Jacobsen og mange andre. Denne dobbelthed mellem indadvendt småstat og globalt økonomisk engagement har præget dansk identitet siden og er basis for styrker såvel som svagheder. Dansk politisk kultur har mere eller mindre ubevidst kunnet vælge mellem to fortider, en multinational såvel som en mononational.

Denne valgmulighed giver sig udtryk i en særlig identitet i småstaten der ofte(st) opfatter sig selv som en stormagt som det bare er gået midlertidigt tilbage for. En særlig kombination af småstatsrealisme og selvovervurdering, hvor alt er størst, selv mindreværdskomplekset, som multimennesket Piet Hein så træffende engang udtrykte det. Forholdet til EU og Europa kommer til udtryk i to tilsyneladende modstridende udsagn: "Danmark ligger midt i Europa" og "Danmark er et lille land" der må beskytte sit sprog, sin kultur og sin særlige karakter. Disse to sætninger sammenfatter to af de paradokser, der karakteriserer Danmarks forhold til Europa. Den første observation om Danmarks placering nævnes ikke ret ofte når talen falder på forholdet mellem Danmark og Europa, men Danmark ligger geografisk midt i Europa, selv om danskere ikke plejer at fremstille det sådan. Afstanden til Nordkap er lige så stor som til Sicilien, så den eneste grund til at opfatte Sicilien som meget længere væk end Norge må være at det der ligger imellem Danmark og Italien opfattes som anderledes og eksotisk, kort sagt som 'Europa' til forskel fra 'nordisk'.

Om Danmark også er centrum i Europa hvis man anskuer Europa i et øst-vest perspektiv er mere tvivlsomt. Danmark ligger midt mellem det vestligste Irland og hovedstaden i Belarus, Minsk. Men regner man med at Europas grænse mod øst er Uralbjergene, er Danmark ikke centrum. Den Russiske Føderation ønsker måske nok at blive opfattet som et europæisk land, men ønsker bestemt ikke at være medlem af EU. Finland og Irland hører klart med til Europa som medlemmer af EU, men hvad med Storbritannien? Opfatter flertallet af briterne ikke snarest deres land som forskelligt fra Europa? Litauen der først blev kristnet i 1300-tallet og hvis folkekultur stadig rummer hedenske træk er derimod stolt af sit europæiske tilhørsforhold og har ligefrem et monument for Europas centrum i Molėtai godt hundrede km nord for hovedstaden Vilnius. Et sådant monument ville være utænkeligt i Danmark, selv om det ud fra det nuværende EUropas udstrækning ville være logisk. Især efter at Østersøen med udvidelserne i 1995 og 2004 er blevet er EU-indhav med Danmark som ansvarlig for adgangsvejen via stræderne. Litauens centrale placering er ganske vist et resultat af Peter den Stores indsats for at udnævne Ural-bjergene til grænse mellem Europa og Asien i 1700-tallet, men markedsføres i det selvstændige Litauen.¹⁹

19 Som led i sit forsøg på at europæisere Rusland ved at orientere det mod vest bestilte Peter den Store den svenske officer (af tysk afstamning fra Pommern) Philip Johan von Strahlenberg (1676-1747) til at nytægne kortet over de russiske besiddelser i Asien. Strahlenberg var taget til fange af russerne ved det store svenske nederlag ved Poltava (i Ukraine) 1709 og tilbragte det meste af sit fangenskab til 1721 i Tobolsk i Sibirien, hvor han arbejdede som kartograf og etnograf. Efter sin tilbagekomst til Sverige udsendte han to værker, hvoraf

Det andet udsagn, at Danmark er et lille land, er uafviseligt rigtigt omend lande af Danmarks størrelse efterhånden er blevet normen i EU. Efter den store udvidelse i 2004 er der nu ti lande med mindre befolkninger end den danske i et EU, der primært består af mindre og mellemstore lande, selv om vi hører mest om de tre store, Tyskland, Frankrig og Storbritannien, samt lande som Polen der aspirerer til at få status som et stort land. Danskerne opfatter sig på niveau med langt større lande som Italien og Spanien – der ganske vist i øjeblikket tiltrækker sig megen negativ opmærksomhed pga. deres store statsgæld og svage økonomi. I virkelighedens EU-verden er det de små og mellemstore lande der har haft størst fordel af den lovmæssige regulering af forholdene mellem landene som samarbejdet indebærer. Som en tidligere formand for Europakommissionen engang udtrykte det, er alle medlemmer af EU reelt små lande. Forskellen er at ikke alle har erkendt det endnu.

Det er imidlertid ikke sådanne realiteter udsagnet om Danmarks ringe størrelse handler om. Det er snarere den lære af historien som danskerne har uddraget efter at Danmark med den tabte krig i 1864 om Slesvig og Holsten blev en småstat, der måtte indrette sig efter de stærkere naboer, om end modvilligt og uden glæde. En holdning der glimrende blev opsummeret i det lille skrift som den tyske overkommando i april 1940 uddelte til officererne i de styrker der besatte landet. Det vides ikke, hvem der har forfattet teksten, men den fanger bedre end næsten alle andre analyser holdningen i den ærekære og nationalistiske småstat som de tyske tropper overtog i april 1940 i form af en såkaldt “fredsbesættelse” – en logisk modsigelse og juridisk fiktion der tillod de danske myndigheder at fungere under krigen som om landet var selvstændigt. Det var det også, forudsat at man gjorde som de tyske myndigheder forlangte. Og det gjorde danskerne næsten helt til krigens afslutning, blot kravet blev fremsat i en høflig tone. Instruksen skulle gøre de tyske soldater opmærksomme på hvad der opfattes som særegne danske karaktertræk. Den blev omdelt til tyske officerer der mundtligt skulle informere mandskabet. I sin helhed lyder den således:

især det ene fra 1730, *Das nord- und östliche Theil von Europa und Asia* (genoptrykt af Szeged Universitetet i Ungarn 1975, tilgængeligt på Google som e-bog), blev en inspirationskilde for mange senere geografer. Ganske vist blev Ural bjergene officielt anerkendt som grænse mellem Europa og Asien. Men alligevel er det underligt at lige netop denne grænse-dragning er blevet bestemmende for opfattelsen af Europas politiske geografi hos almindelige europæere. Indtil udgivelsen af Strahlenbergs værk havde man trukket grænsen længere mod vest, enten ved floderne Don eller Dnepr eller sågar mellem Polen og Ukraine. Men efter Strahlenbergs indsats blev det almindeligt at trække grænsen ved de i sig selv ret beskedne Ural bjerge. Det var som led i denne nytegning af Europakortet at Molétai blev udnævnt til at være Europas geografiske centrum efter at Litauen og det østlige Polen var blevet erobret af Rusland. Samtidig begyndte Polen-Litauen og andre lande i Centraleuropa at blive kaldt for “Østeuropa”, en betegnelse der efterhånden også kom til at omfatte det Russiske Imperium til Ural.

Ethvert Medlem af Værnemagten maa være klar over, at han ikke betræder Fjendeland, men at Tropperne er rykket ind i Danmark til Beskyttelse af Landet og til Sikring af dets Beboere. Følgende er derfor at iagttage: 1) Danskeren ejer stærk Nationalfølelse. Derudover føler det danske Folk sig beslægtet med de skandinaviske Folk. – *Altsaa:* Undgaa alt, hvad der kan saare den nationale Ære. 2) Danskeren er frihedselskende og selvbevidst. Han afviser enhver Tvang og enhver Underordnen. Han mangler Sans for militær Tugt og Autoritet. *Altsaa:* Spar paa Kommanderen, skrig ikke op, sligt fylder ham med Modvilje og er virkningsløst. Oplys og overbevis paa saglig Maade. En humoristisk Tone naar længst. Unødige Skarphed og Hovmestereren saarer Selvfølelsen og skal undgaa. 3) Danskeren ejer megen Bondesnuhed, Forslagenhed, der grænser til Upaalidelighed. 4) Danskeren er vindskibelig anlagt. Hans Interesser drejer sig væsentligt om materielle Anliggender. Han føler særlig haardt enhver Begrænsning i sine Behov. – *Altsaa:* Undgaa saa vidt muligt Indgrib i den personlige Ejendom. Selvtægt, Udskrivning og den Slags er forbudt. 5) Danskeren elsker et hyggeligt Hjemmeliv. Man vinder ham ved Venlighed, ved smaa Opmærksomheder, ved Anerkendelse af hans Person. 6) Et Handelsfolk som det danske nærer engelske Sympatier. Det afskyr Krigen. Der findes hos de Danske, med faa Undtagelser, ingen Forstaaelse for den nationalsocialistiske Tyskers Maal. – *Altsaa:* Undgaa politiske Drøftelser. 7) Mange Danskere forstaaer Tysk.²⁰

Oplysningerne skulle gøre tyske soldater bedre i stand til at omgås den danske befolkning under besættelsen af Danmark den 9. april 1940. Tilsvarende instrukser fandtes bl.a. for Norge og England. Instruksen blev oversat fra tysk til dansk af modstandsbevægelsen og offentliggjort i den illegale presse. Bortset fra det sidste punkt om befolkningens beherskelse af tysk rammer den tyske instruks imidlertid stadig hovedet på sømmet som en karakteristik af mentaliteten i denne lille nation, der skjuler et massivt mereværdskompleks i tilsyneladende beskedenhed under devisen, "Danmark er et lille land" hvor alt er bedst. Og dermed i virkeligheden størst, selv mindreværdskomplekset.

Selv om Danmark uafviseligt har været et lille land siden 1864 og har måttet indrette sig efter naboerne, især de store lande, er det ikke en korrekt forståelse af Danmarks godt tusindårige historie udelukkende at se landet som et passivt offer for andres indflydelse og aggression. Danmark har selv bidraget aktivt til kampen om magten i Nordeuropa. Man behøver ikke engang at gå tilbage til vikingetidens plyndringstogter for at få et andet billede af Danmark end småstaten. Reelt har landet med sin strategiske placering ved ind- og udsejlingen til Østersøen været en dominerende magt i Nordeuropa lige fra højmiddelalderen til nederlaget i Napoleonskrigene og tabet af Norge i 1814. Danske konger har i lange perioder domineret Nordtyskland og de skandinaviske nabolande, for slet ikke at

20 Citeret efter Niels Alkil (red.): *Besættelsestidens Fakta* Kbh.: 1946, bd.2, s. 480.

tale om Island, Færøerne og Grønland i Nordatlanten. Det er derfor ganske logisk at det var en nordtysk slægt, som sad på den danske trone siden 1448, Oldenborgerne, og siden 1863 en sidegren, Glücksborgerne. Og før det var Valdemarerne indgiftet i slaviske kongeslægter fra vore dages nordlige Polen og Tyskland, hvad navnet Valdemar vidner om. Det er nemlig afledt af det slaviske Vladimir eller Woldemar. Hvad moderne danskere har glemt er blot, at det oftest var danske konger der var de aggressive. De endte med at tabe militært i flere omgange og det er denne erindring danskerne har ophøjet til deres lære af historien. Men man kunne med lige så stor ret huske dansk indflydelse anderledes, hvad man blot behøver at tage til Færøerne og Grønland i de sidste rester af det danske imperium for at opleve.

Efter afslutningen af den kolde krig har Danmark delvis åbnet sig mod øst. Men denne åbning har primært rettet sig mod Baltikum som det danske småstats-syndrom har nemmere ved at magte end det meget større Polen. Hvor danske forretningsfolk til gengæld har investeret og i vidt omfang etableret sig, sådan som de også har gjort i det vestlige Ukraine. Men denne åbning har ikke sat sig større spor i den politiske kultur eller sprogindlæring, der helt entydigt er orienteret mod engelsk og amerikansk. Den erkendelse ændrer dog ikke ved betydningen af besindelsen på Danmarks geografiske placering i Nordeuropa. Det var de tre Baltiske Staters selvstændighed i 1990-91 som førte til at Danmark holdt op med officielt at kalde sig selv for en småstat og begyndte at omtale sig selv som en stat.²¹ En semantisk ændring der blev fulgt op af en militært aktivistisk udenrigspolitik i 00erne. Men al denne aktivisme har ikke ført til en interesse for den polske nabo som andet end leverandør af velkvalificeret arbejdskraft under den store højkonjunktur op til 2008 og et lovende investeringsobjekt for danske landmænd. Politisk og intellektuelt er der ingen interesse, ligesom de få kurser i polsk sprog er forsvundet, selv om Polen er Danmarks næststørste naboland efter Tyskland, hvis sprog ikke mange danske unge orker at lære. Den manglende interesse for Polen hænger nok sammen med at Polen er et stort land og nu i stigende grad ønsker at indtage en plads i det europæiske samarbejde, der svarer til dets størrelse. Det bekommer ikke det Danmark godt, der altid har haft det vanskeligt med større lande, hvis de da ikke lige taler engelsk. Det så man af den undren hvormed valget af den polske statsminister Donald Tusk til formand for det Europæiske Råd i september 2014 blev modtaget i de danske medier. Tænke sig at man kunne vælge en formand der ikke talte engelsk, men 'kun' polsk, russisk og tysk (samt kasubisk)!

21 Hans-Henrik Holm: "Denmark's Active Internationalism: Advocating International Norms with Domestic Constraints", *Danish Foreign Policy Yearbook* 1997, s. 52-80; Hans-Henrik Holm: "Danish Foreign Policy Activism: The Rise and Decline", *Danish Foreign Policy Yearbook* 2002, s. 19-45.

Historisk har Danmark derimod næsten altid været allieret med Rusland. Det skyldes ikke nogen større kærlighed til dette land, men at begge havde et modsætningsforhold til Sverige der lå midt imellem dem. Sverige har så til gengæld oftest været allieret med det Osmanniske Rige i et fælles modsætningsforhold til Rusland. Den svenske alliance med tyrkerne kan den dag i dag ses i den pragtbygning i Istanbul, hvor det svenske konsulat holder til på hovedgaden Istiklal Cad-desi i det fashionable Pera distrikt, mens det tilsvarende danske er en lejlighed i et kedeligt forstads kvarter. Den traditionelle danske alliance med Rusland afspejler et generelt forhold i europæisk politik, hvor reglen er at naboer var fjender, men til gengæld allierede med naboernes naboer, ud fra devisen at min fjendes fjende er min ven.

Uanset alle disse forhold i EUropa er Danmarks største og vigtigste nabo stadig Tyskland. Især efter foreningen af Øst- og Vesttyskland i 1990. Da Tyskland samtidig er blevet ikke blot langt den største, men også de mest dynamiske økonomi i EU, er forholdet til Tyskland blevet om muligt endnu mere afgørende end nogen sinde tidligere. Det mærker man dog ikke i den offentlige diskussion i Danmark, hvor det tyske sprog studeres mindre end nogensinde tidligere ud fra en forfejlet forestilling om at alle tyskere kan kommunikere på engelsk. Den eneste ændring man kan spore i offentlighedens forhold til Tyskland er Berlin, der på mange måder har genindtaget tidligere tiders position som den kulturelle åbning for yngre danske kunstnere mod Centraleuropa. Ingen ved præcist hvor mange danskere der lever i Berlin, men et godt gæt siger noget over 5.000. Ganske vist blev flytningen af Tysklands hovedstad fra Bonn til Berlin markeret med nedlæggelsen af den direkte togrute København-Berlin – man skal via Hamburg i dag – men der er mange daglige forbindelser med billige fly og busser.

Ser man på det historiske forhold mellem de to lande er det bedre end nogen sinde siden første halvdel af 1800-tallet. Tyskerne har siden 1945 omfattet Danmark specielt og Skandinavien generelt med en stor – og ugengældt – kærlighed. Dansk litteratur oversættes og indtil indførelsen af den restriktive indvandringspolitik og Muhammed-krisen i 2006 blev Danmark opfattet som indbegrebet af en efterstræbelsesværdig politisk kultur. Det gør landet måske stadig, men nu er det en anden del af det politiske spektrum, der ser Danmark som forbillede. Men bortset fra det er forholdet afspændt. Tyske tropper inviteres nu sågar med til de årlige markeringer af stormen på Dybbøl den 18. april. Samtidig deltager danske arkæologer i udgravning og restaurering af den gamle vold mellem 'dansk' og 'tysk', Dannevirke, hvor det danske mindretal også har indrettet et museum. Danmark er tilsyneladende kommet ud af skyggen fra 1864. Sådan så det i hvert fald ud indtil det store slag om fortiden som udspillede sig omkring Ole Bornedals TV-serie om 1864 i efteråret 2014.²²

²² Peter Yding Brunbech, "Historien på TV. Nationalromantik, historisk korrekthed og 1864", *Temp, Tidsskrift for Historie* 10, 2015, s. 155-174.

Danmark og Tyskland er naboer i et efterhånden forenet Europa. Landene har i dag ingen problemer med hinanden. Det skyldes historien. Men grundlæggende skyldes det naturligvis først og fremmest det forhold at de to lande befinder sig i helt forskellige vægtklasser, hvor Danmark overhovedet ikke er en udfordring eller trussel for Tyskland. At forskellen i størrelse ikke fører til større underlegenhedsfølelse i det lille Danmark skyldes flere forhold. Dels at tyske politikere normalt tager høfligt hensyn til den lille nabo mod nord, at handelsforbindelserne fungerer godt med Tyskland som det vigtigste marked for Danmark, og at tyskerne lagde mange penge som turister. Dertil kommer at nok er størrelsesforskellen mellem de to lande enorm. Men EU-samarbejdet fungerer på grundlag af nationale stater, hvor store og små i princippet er ligeværdige. Det er de naturligvis ikke når det kommer til virkeligt vigtige beslutninger. Men til daglig må man sige at samarbejdet har været til størst fordel for de små og mindre lande. Og det har flertallet af danskerne indset, selv om det meget sjældent indrømmes. Og så har Danmark reelt haft den fordel af sine militære nederlag, at landet er blevet til en homogen nationalstat præget af stor tillid i befolkningen og lav korrupsion som Fukuyama fremhæver.²³ At det skyldes fire hundrede års militære nederlag til naboerne har danskerne stort set fortrængt. Nederlagene er glemt bortset fra det til de tyske stater i 1800-tallet som, sammen med besættelsen under 2. verdenskrig, har efterladt et dybt sår i den kollektive bevidsthed.

Tilsyneladende er dette sår i dag overvundet, således at den danske mindreværdsfølelse nu retter sig mod andre folk og kulturer. Men går man lidt tættere på situationen i Danmark er det et spørgsmål om historien virkeligt er overstået eller om den blot er fortrængt uden at være bearbejdet. Det nederlag som danskerne under nationalliberal ledelse i 1860'erne pådrog sig mod Preussen og Østrig har man siden bebrejdet et ondt og uforstående 'Tyskland' for at have påført de uskyldige danskere. Selv efter 1960'erne hvor fjenden 'Tyskland' blev udskiftet med 'Europa' i debatten om dansk deltagelse i det europæiske samarbejde, blev der ikke stillet spørgsmålstejn ved vel indarbejdede danske myter om skyld og ansvar. Det hænger sammen med at det efter 1864 gik danskerne bedre end for-tjent. Landet ikke blot overlevede nederlaget som selvstændig småstat, men indledte en demokratisering, økonomisk, socialt og kulturelt. Småstaten Danmark havde endda held til, netop i kraft af sin ringe størrelse, at profitere af den globalisering der fandt sted i anden halvdel af 1800-tallet med verdensomspændende firmaer som ØK, Store Nordiske Telegrafkompagni²⁴ og Transatlantisk Kompagni. Det sidste investerede voldsomt i Rusland og gik fallit som resultat af revolutionen i 1917 og rev Landmandsbanken (senere omdøbt til Danske Bank) med sig i faldet i 1922. Siden er Carlsberg, A.P. Møller Mærsk, Novo Nordisk, Danfoss,

23 Fukuyama: *The Origins of Political Order*; Fukuyama: *Political Order and Political Decay*.

24 Kurt Jacobsen: *Den røde tråd*, København: Gyldendal 1997. Heri vises hvorledes Store Nord fik forlænget sin koncession af Sovjetunionen i 1921 fordi Danmark var et lille land.

Grundfos, Lego og Vestas kommet til som verdensomspændende virksomheder sammen med en status som en af verdens største skibsfartsnationer.

Set fra i dag må man derfor indrømme at 1864 reelt var ret godt for danskerne og skidt for tyskerne. Den 15. juli 1920 kunne kong Christian 10. ride over grænsen ved Frederikshøj på sin hvide hest og dermed markere at Nordslesvig efter 56 år blev genforenet med Danmark, og "en røvet datter dybt begrædt" dermed var kommet frelst tilbage, som forfatteren Henrik Pontoppidan skrev i 1918. Danmarks sydslesvigske kusine måtte dog blive tilbage, men "genforeningen" – der reelt var en deling af den gamle provins Slesvig – markerede tilsyneladende afslutningen på et nationalt traume. Den dansktalende befolkning i Nordslesvig blev forenet med Kongeriget og den mange hundrede år gamle grænse ved Kongeåen reduceret til et museum, selv om Sønderjylland og Nørrejylland havde været adskilte enheder siden 1200-tallet. Det er godt og kunne forlede os til at tro at 1864 og 1920 i dag er blevet til ren nostalgi. Det er ikke tilfældet.

Selv om 1864 ikke længere er et blødende sår i den danske nationale selvforståelse, er følgerne af det selvpåførte nederlag reelt ikke overvundet. Der er fortsat spor af "1864". Det gælder danskernes selvpfattelse som små og fredsomme, og det gælder forholdet til etniske minoriteter, modstand mod tosprogede vejskilte på dansk og tysk i Sønderjylland samt mistilliden til store ord og heroisme i det hele taget. Ganske vist kalder Danmark sig ikke længere officielt for en småstat og har deltaget i krige i Kosovo 1999, Afghanistan 2001-13, Irak 2003-07, Libyen 2011 og mod Isil i Irak fra 2014.²⁵ Men enighed om dansk engagement i Europa og verden i øvrigt har ikke indfundet sig. I 2006 formulerede daværende statsminister Anders Fogh Rasmussen i et interview et principielt opgør med det han kaldte "småstatsmentaliteten".²⁶ Hans kritik var kulminationen af en række opgør med dansk udenrigs- og forsvarspolitik. Kritikken rettede sig ikke primært mod 1864, men mod neutralitetspolitikken i 1930'erne, samarbejdspolitikken under 2. verdenskrig og fodnotepolitikken i 1980'erne under den kolde krig. Formålet var at skaffe opbakning til den militært aktivistiske udenrigspolitik under hans regering.

Næsten samtidig med interviewet var danske tropper i Helmand i det sydlige Afghanistan ude i de hårdeste kampe, danske tropper havde udkæmpet siden 1864 – og siden blev det kun værre, indtil tropperne i efteråret 2010 forlod de allerfarligste forposter og siden trak sig ud, som de tidligere havde forladt Irak. Anders Fogh Rasmussens indlæg og oppositionens accept af krigen kunne opfattes

25 Danmark holdt op med at kalde sig småstat som konsekvens af Sovjetunionens opløsning og de Baltiske Landes selvstændighed og begyndte at føre en såkaldt "aktivistisk udenrigspolitik" med militære midler i modsætning til den tidligere aktivisme der primært benyttede sig af instrumenter som ulandshjælp og højst stillede militær til rådighed for FN's fredsbevarende styrker (Holm: "Denmark's Active Internationalism" og Holm: "Danish Foreign Policy Activism").

26 *Mandag Morgen* 11.9.2006: "Fogh: Danmark må gøre op med småstatsmentaliteten".

som et tegn på at 1864 og forestillingen om Danmark som magtesløs småstat er overstået. Rasmussen blev siden generalsekretær for Nato og den danske offentlighed accepterer tilsyneladende tabene af soldaternes liv som en nødvendig pris for at opretholde landets sikkerhed som medlem af en international alliance. Men lige under overfladen lurer småstatsholdningen, nu bare forklædt som følgagtighed overfor vor vigtigste allierede, USA.

1864 blev i samtiden ikke blot set som et militært nederlag, men også som et politisk og moralsk nederlag. Krigens forløb og den efterfølgende afståelse af Holsten, Slesvig og Lauenborg betød ikke bare at den tysktalende del af den multinationale Helstat gik tabt. 200.000 dansktalende slesvigere eller sønderjyder kom under preussisk styre som følge af regeringens stædighed og usmidighed. Af angst for folkestemningen og med tro på egen historisk ret til hele Slesvig afslog regeringen – selv efter tabet af Dybbøl 18. april – en deling lidt syd for den nuværende grænse. Med det resultat at krigen blev genoptaget og hele Slesvig gik tabt efter at den preussiske hær 29. juni foretog en vellykket erobring af øen Als og påførte den danske hær det endelige nederlag den havde undgået i kraft af general de Mezas kloge tilbagetrækning fra Dannevirke tidligere i krigen. Store dele af den danske befolkning håbede længe på hævn over 'tyskerne', der nu blev til arvefjenden. Indtil da havde arvefjenden i mange hundrede år været Sverige, mens 1801 og især 1807 havde gjort Storbritannien til fjenden, 'the perfidious Albion'. Først i 1840'erne blev en ubestemt udgave af 'tyskerne' takket været de national-liberales agitation til hovedfjenden for danskerne.

På lidt længere sigt blev resultatet af nederlaget imidlertid som før nævnt positivt for danskerne, primært fordi situationen som småstat gav mulighed for en demokratisering under ledelse af klassen af middelstore gårdmænd. Staten var efter tabet af to femtedele af sit territorium blevet for lille til at godsejeradelen og de nationalliberale embedsmænd i længden kunne opretholde magten. De prøvede ganske vist og det førte til en lang politisk kamp mellem 1870 og 1894 i den såkaldte provisorietid under den konservative godsejer Estrup. Taktikken var at fastholde kongens magt uantastet, som den stadig er formuleret i Grundloven fra 1953. Først med systemskiftet i 1901 enedes man om en demokratisk fortolkning, hvorefter regeringen ganske vist stadig skulle udpeges af kongen, men skulle være i overensstemmelse med Folketingets flertal, dvs. det parlamentariske princip. Efter en grundlovsændring i 1915 og en krise i 1920 blev man enige om at fortolke Grundloven således at man læser statsminister hvor der står 'konge' i forfatningen. Den politiske kamp sluttede med sejr for demokratiet i 1920. Men allerede længe før havde gårdmændene etableret et økonomisk og et kulturelt hegemoni, så det politiske systemskifte var i grunden en logisk konsekvens af en udvikling, der længe havde været undervejs. En udvikling der fortsatte relativt smertefrit med Socialdemokratiets magtovertagelse i 1920'erne og 1930'erne og den gradvise etablering af velfærdsstaten i 1930'erne og 1950'erne.

EFTERVIRKNINGER AF 1864 I DANSK POLITISK KULTUR

Der er mange årsager til denne positive udvikling, hvoraf nogle ligger langt tilbage i Danmarkshistorien. Men den vigtigste forudsætning skal søges i den stat, der kom ud af fredsslutningen i Wien 30.10. 1864. Heldigvis tøvede regeringen og Christian 9. med at kaste sig ind i kampen på fransk side i 1870 og undgik dermed at blive trukket ind i den katastrofe, der kostede Frankrig Alsace og Lorraine og gav det forenede tyske kejserrige overmagten over det europæiske kontinent de næste 50 år. Danmark tilpassede sig og slog ind på en samarbejdslinje med Tyskland som kritikere har kaldt "tyskerkursen".²⁷ Kulturelt var det forenede Tyskland helt dominerende, mens Danmark økonomisk orienterede sig mod det britiske marked og samtidig med held begyndte at investere i andre dele af verden. Alligevel sad såret fra 1864 dybt – uanset om man valgte at kompensere ved at "vinde indad, hvad udad var tabt" i form af nye dyrkede arealer i Jylland og social integration af hele befolkningen, eller om man satsede på økonomisk succes ude og hjemme eller andre former for international hæder.

Nederlaget og Danmarks status som småstat var imidlertid ikke en uafvendelig skæbne. Tyskland ville formentlig aldrig være blevet samlet af Bismarck i 1870, hvis det ikke havde været for den lejlighed som et dilettantisk nationalliberalt lederskab forærede ham, da en dansk regering brød de internationale aftaler og indlemmede Slesvig med november-forfatningen i 1863. Ikke at der ikke var grunde til at regeringen handlede som den gjorde. De tysktalende dele af Helstaten boykottede således Fællesforfatningen fra 1855, der skulle ændre den enevældigt styrede danske Helstat i demokratisk retning, som det var sket i det danske monarki med grundloven 1849. Det stillede danske politikere overfor et næsten uløseligt dilemma som Rasmus Glenthøj og Johan Peter Noack overbevise har påvist i deres bidrag til den omfattende 1864-litteratur.²⁸

Glenthøjs resultat er, at de nationalliberale politikere, især Monrad, forstod dilemmaet og var klar over at Slesvig måtte deles. Men de turde ikke foreslå det af hensyn til den fanatiserede folkestemning i København, og satsede på en kort krig med et begrænset nederlag som kunne overbevise folkestemningen om nødvendigheden af at opgive den historiske ret til hele Slesvig. Han har også ret i sin påpegning af at de nationalliberale havde en plan, nemlig en skandinavisk union. At denne union vendt mod det Tyske Forbund kun blev mødt med entusiasme hos den svenske konge, som var udset til hersker over unionen, er en anden sag der ikke afficerede rigtige idealister. Noack er på basis af en nylæsning af Niels Neergaards og Erik Møllers klassiske værker, Statsrådets publicerede forhandlinger,

27 Bjørn Svensson: *Tyskerkursen*, Århus: Centrum 1983.

28 Johan Peter Noack: *Da Danmark blev Danmark – Fortællinger af forhistorien til 1864*, København.: Gyldendal 2014 og Rasmus Glenthøj: *1864. Sønnen af de slagte*, København.: Gads Forlag 2014.

samt nyere tysk litteratur, især Thomas Nipperdeys omfattende syntese,²⁹ nået frem til en tilsvarende vurdering og mener at Danmark var konfronteret med en uløselig udfordring som følge af den tyske samlingsproces. At de nationalliberale politikere så kunne have opført sig klogere og ikke havde behøvet at føre krigen helt så dilettantisk er en anden sag, som man kan orientere sig om i direktøren for museet Fregatten Jylland i Ebeltoft, Benno Blæsilds bog om søkrigen i 1864.³⁰

Trods disse nye vurderinger vil jeg fastholde, at det for Danmark katastrofale resultat af krigen 1864 ikke kun var uafvendelig skæbne, men skyldtes en fejlagtig tro på at borgerkrigen i 1851 var endt med dansk sejr og en deraf følgende selvovervurdering af landets militære formåen i store dele af den brede befolkning, og især blandt de nationalliberale intellektuelle. Den urealistiske selvovervurdering fik katastrofale følger, da den enten blev delt af den nationalliberale elite eller – hvad der er lige så slemt – at de ikke turde gå op mod den folkestemning de selv havde været med til at skabe. Kombineret med det nye bondedemokratis sparsommelighed der udmøntedes i nedskæringer af militæret var nederlaget uundgåeligt. Glenthøj er overbevisende i sin kritik af den dominerende selvkritiske tradition blandt danske historikere og offentlighed for uden forbehold at have overtaget den konservative kritik i datiden og vendt den om til et mere eller mindre pacifistisk 'hvad skal det nytte' antimilitaristisk synspunkt. Denne omvendning skyldtes partipolitiske hensyn under forfatningskampen efter 1870 og fortjener et modspil baseret på især den ledende nationalliberale politiker D.G. Monrads egne skrifter. Men det gør det ikke overflødigt at erindre det glemte føderale helstatssynspunkt, især blandt de demokratiske politikere som A.F. Tscherning og krigsmodstanden hos Geert Winther, Lars Bjørnbak og andre i det jyske venstre.³¹ At en dansk-tysk helstat sandsynligvis ville have resulteret i en stat domineret af det tysktalende, industrialiserede – og aristokratiske – Holsten med Slesvig på slæb er en anden sag, som hører hjemme i de kontrafaktiske spekulationers sfære. Jeg har leget med den tanke at en sådan stat ville have pro-

29 Thomas Nipperdey: *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat*, München: C.H. Beck 1983; Thomas Nipperdey: *Deutsche Geschichte 1866–1918. Arbeitswelt und Bürgergeist*, München: C.H. Beck 1990; Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866–1918. Machtstaat vor der Demokratie*. München: C.H. Beck 1992; Niels Neergaard: *Under Junigrundloven. En Fremstilling af det danske Folks politiske Historie fra 1848 til 1866*, bd. 1-2, København.: Philipsens Forlag 1892-1916 (genoptrykt 1973); Erik Møller: *Helstatens Fald* bd. 1-2, København.: Gad 1958 (genoptrykt 1974).

30 Benno Blæsild: *Krigen på havet 1864 – omkring Jylland*, Århus: Hovedland 2014.

31 Sten Bo Frandsen har forsøgt at løfte dette alternativ samt 1840'ernes radikal-demokratiske antinationalisme i *Kjøbenhavnsposten* frem af glemslen i en artikel fra 2011. Men hans bestræbelse blev glemt i 2014s polemikker for og imod Ole Bornedals genopførelse af den selvkritiske anti-nationalliberale fortolkning i TV-serien om 1864. Sten Bo Frandsen: "De store tabere i 1864: De nationalliberales glemte modstandere", i Carsten Jahnke Jahnke og Jes Fabricius Møller (red.): *1864 – og historiens lange skygger, 1864 – und der langen Schatten der Geschichte*, Husum: Ihleo Verlag 2010, s. 247-266.

vokeret en populistisk dansk-talende reaktion, således at det langsigtede resultat ville være blevet en dysfunktionel stat som Belgien. Men på den anden side kunne en sådan stat måske sammen med Østrig have hindret samlingen af et militærtisk Tyskland under Preussens ledelse.

Resultatet af nederlaget var i første omgang dårligt for Danmark. Men på længere sigt blev det positivt i kraft af demokratisering og international orientering i den overlevende småstat, selv om den var "amputeret ved hoften". I 1920 fik den nordlige del af Slesvig mulighed for at stemme sig "hjem" til den stat som provinsen strengt taget ikke havde været del af siden højmiddelalderen. 1920-grænsen og den nationalt homogene nationalstat må siges at være det bedst tænkelige resultat af en ulykkelig historie. I dag tror flertallet af danskerne – godt hjulpet af den dominerende fortolkning blandt historikerne – at Danmark altid har været en lille homogen nationalstat. Men det blev Danmark først efter nederlaget i 1864. Før havde landet været en del af et multinationalt rige der blev revet i stykker af to nationale bevægelser i 1830'erne og 1840'erne, nationale bevægelser, der begge gjorde krav på hele den historiske provins Sønderjylland eller Slesvig ud fra historiske grunde. Den danske sejr i borgerkrigen 1848-51 førte til letsindigt overmod, en selvovervurdering som dog ikke blev bakket op af militær forberedelse, tværtimod. Nationalistisk populisme er en permanent fristelse, dengang som nu, i det danske tilfælde forværret af en indbygget overbevisning om at være et uskyldigt offer for de andres træske anslag. Offermentalitet og selvretfærdighed er en fatal blanding, som det kan observeres blandt serbere og ungarere i dagens Europa – og grækere. Man må håbe at følelsen ikke griber alle europæerne som reaktion på at EU i disse år mister indflydelse i verden i takt med Asiens og de andre verdensdeles økonomiske vækst.

Anderledes stiller det sig for Tyskland. Som før antydet var krigen 1864 afgørende for samlingen af Tyskland. Bismarck ønskede en samling af de fleste tyske stater, men uden det store Østrig og under ledelse af Preussen. Lidt selvmodsigende blev dette stortyske rige kaldt den "lilletyske" løsning, i modsætning til det større og løsere statsforbund, der ville være blevet resultatet, hvis de tysktalende dele af Østrig-Ungarn var kommet med (eller Danmark for den sags skyld). 1866 kom det til krig mellem de to tidligere forbundsfæller Østrig og Preussen om fordelingen af byttet fra 1864. Krigen mod Østrig – der var i forbund med Sachsen og Hannover – vandt Preussen, med det resultat at Slesvig og Holsten blev en del af Preussen i stedet for en selvstændig enhed under huset Augustenborg i en tysk forbundsstat, sådan som mange slesvig-holstenere havde drømt om i 1848. Kiel blev en vigtig del af det samlede Tysklands militærindustrielle kompleks som base for landets nye krigsflåde – og derfor noget af et fremmedelement i Slesvig og Holsten. At Kiel blev sønderbombet af de allierede under 2. verdenskrig opfattes af nogle nutidige kritikere som en art poetisk retfærdighed.

Ungarerne i det østrigske kejserrige benyttede nederlaget i 1866 til at få del i magten, og Østrig-Ungarn blev ved det såkaldte *Ausgleich* i 1867 omorganiseret

som et dobbeltmonarki med kejseren som kejser af den vestlige, østrigske halvdel og konge af den østlige, ungarske del, hvoraf betegnelsen *kaiserlich und königlich, k & k* – deraf Robert Musils betegnelse “*Kakanien*” i *Manden uden egenskaber*.³² Efter i 1866 at have erobret og indlemmet kongeriget Hannover og andre tyske stater stod Preussen tilbage som uantastet leder af det Nordtyske Forbund. De tre sydtyske stater, Bayern, Baden og Württemberg var dog stadig ikke helt overbeviste om det velsignelsesrige i Preussens dominans. Det blev de først da Bismarck provokerede Napoleon 3. til at erklære krig i 1870. Det aktiverede deres forsvarsalliance til en krig, som Preussen sammen med de øvrige tyske stater vandt stort. Det er dog værd at erindre at den preussiske generalstab stadig havde en alternativ slagplan klar i det første slag mod franskmændene, for det tilfælde at sydtyskerne i sidste øjeblik skulle vælge at kæmpe på den franske side, sådan som de traditionelt havde gjort det i 1700-tallets mange krige. Det gjorde de ikke og den fælles sejr svejsede tyskerne sammen. Men det kunne nemt være gået anderledes.

Bismarck havde ønsket at indlemme Slesvig og Holsten for at kunne sætte sig i spidsen for de tyske samlingsbestrebelse. Det mål opnåede han godt hjulpet af danske politikere. Den slesvigske del af den jyske halvø var nødvendig for at gøre Tyskland til en stormagt til søs. Straks efter samlingen i 1870 gik man i gang med at bygge en stor kanal fra Kiel til Elben for i sikkerhed for briterne at kunne flytte den tyske flåde fra Østersøen til Nordsøen og omvendt. Briterne drog snart konsekvensen af de nye magtforhold og byttede i 1890 øen Helgoland, som de i 1807 havde taget fra Danmark, mod øen Zanzibar i Østafrika. Derved markerede briterne at de overlod Tyskland kontrollen over havene nær fastlandet, herunder den østlige del af Nordsøen og de danske stræder. Den britiske accept af tysk dominans over indsejlingen til Østersøen viste sig, da landet i august 1914 accepterede at Danmark spærrede indsejlingen til Østersøen med miner, selv om det vanskeliggjorde samarbejdet mellem Storbritannien og Rusland og sikrede tyskerne mod en britisk landgang i Mecklenburg – en af de mange planer som den energiske Winston Churchill puslede med som flådeminister. Heldigt for Danmark valgte han i stedet at angribe indsejlingen til Sortehavet med en landing på Gallipoli i 1915. Men det kunne sådan set lige så godt have været Danmark der var kommet i centrum for den anden front under 1. verdenskrig.

1864 var altså en nødvendig forudsætning for det samlede Tyskland, som samtiden kaldte for det “alt for store og urolige rige i midten af Europa”. Det “lilletske” Stortyskland var en brovtende kæmpe, som dog var usikker på sig selv og trods sin størrelse ikke havde samlet alle tysktalende i én stat. Uden at lægge skylden for 1. verdenskrig alene hos Tyskland må man sige, at denne usikkerhed var stærkt medvirkende til 1. verdenskrigs stormagtsoppgør. Det tyske nederlag og den hårde fred i Versailles førte igen til at Hitler kunne tilrive sig magten i

32 Robert Musil: *Der Mann ohne Eigenschaften*, Berlin 1930-33, ny dansk oversættelse ved Karsten Sand Iversen, *Manden uden Egenskaber*, København: Gyldendal 2015.

et ydmyget og usikkert Tyskland. Så uden Danmark og krigen 1864, ingen Hitler kan man lidt tilspidset sige! Først med nederlaget i 1945 og den demokratiske Forbundsrepublik fra 1949 kom tyskerne overens med deres egen historie. Men med et kæmpemæssigt skyldkompleks på grund af nazismens folkemord og øvrige forbrydelser som de aldrig vil kunne lægge helt fra sig. Selv foreningen af Øst- og Vesttyskland i 1990 har ikke fået Tyskland til at falde til ro. Først under verdensmesterskaberne i fodbold i sommeren 2006 tillod tyskerne sig at svinge med fanen fra 1848 og opføre sig, som om de – næsten – var et almindeligt europæisk land. Og fik lov til at gøre det af naboerne, uden at blive anklaget for at være skjulte nazister. De er dog stadig nødt til at opføre sig som en småstat i stil med Danmark for ikke at blive kritiseret af deres europæiske naboer. Og bliver det så alligevel, når det viser sig at resten af Europa ikke kan klare sig uden Tysklands stærke økonomi eller forhandle i øjenhøjde med Ruslands Vladimir Putin.

Tyskland tabte i det 20. århundrede fordi det ikke formåede at slå sig til ro med sine sejre i 1864, 1866 og 1870, sådan som den kyniske – og kloge – realist Bismarck havde villet det. Og det har plaget landet siden. Danmark derimod accepterede rollen som småstat. Det var på mange måder klogt om end ikke videre heroisk. Den debat om 2. verdenskrig som Anders Fogh Rasmussen åbnede 29. august 2003 i sin tale i anledning af 60-året for ophøret for samarbejdspolitikken handlede om tiden mellem 1940 og 1945, men indebar et generelt opgør med den anti-heroiske lære af 1864 – som især gårdmændene og hans eget parti Venstre havde stået for i 1800-tallet.³³ Om det så lykkes ham og hans ligesindede grundlæggende at ændre den danske selvopfattelse er dog stadig uklart.

AFSLUTNING

Resultatet af den militære og politiske katastrofe i 1864 var at det flersprogede oldenborgske monarki blev reduceret til en lille homogen nationalstat. Efter tabet af Slesvig og Holsten var den så lille at mange i den dominerende elite tvivlede på om det var muligt for det resterende Danmark at overleve som selvstændig stat. Det var det i kraft af en verdensomspændende økonomisk ekspansion af store firmaer og andelsbevægelsens globale eksport. Konkurrerende eliter opfandt forskellige programmer for ministatens overlevelse. Dele af den nationalliberale intelligentsia gik ind for en union med Sverige og Norge, der allerede var i union, under betegnelsen skandinavisme. Et forsvindende mindretal gik ind for alliance

33 Statsminister Anders Fogh Rasmussen holdt i forbindelse med fejringen af 60-året for ophøret af samarbejdspolitikken 29. august 1943 en tale på Søværnets Officersskole den 29. august 2003. Talen vakte stor opmærksomhed, idet han kritiserede samarbejdspolitikken under besættelsen som hans eget parti Venstre havde en stor del af ansvaret for. I talen beskyldte han bl.a. de danske politikere for at svigte moralsk, og han brugte dette argument til at forsvare Danmarks deltagelse i Irak-krigen, der var indledt 20. marts 2003. Talen findes på <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/anders-fogh-rasmussen-v-om-samarbejdspolitikken-29-august-2003/> (8.10.2015)

med det nye Tyskland, mens det overvejende flertal gik ind for neutralitet overfor Tyskland kombineret med en økonomisk orientering mod det britiske imperium. I takt med at gårdmændene gradvis erobrede den politiske, kulturelle og økonomiske magt satte det sidste program sig igennem i form af et vellykket nationalt og socialt demokrati. På den måde kom den danske reststat til at blive selve indbegrebet af forestillingen om en "småstat".

Det er imidlertid vigtigt ikke at forveksle denne ekstremt homogene nationalstat med den ældre stat selv om vi plejer at kalde dem begge for 'Danmark'. Det ville være endnu mere forkert end at forveksle nutidens Rusland eller Serbien med Sovjetunionen eller Jugoslavien. Der er selvfølgelig indlysende kontinuitet, men på mange områder er bruddene og forskellene mere betydningsfulde. Først og fremmest med det resultat at den sammensatte stats rolle i international politik fuldstændigt misforstås. Når begge stater omtales som 'Danmark' i de mangfoldige Danmarkshistorier forveksler vi en middelstor magt med den lille nationale velfærdsstat i det 20. århundrede, selv om de som statstyper i realiteten ikke har meget andet til fælles end en vis geografisk kontinuitet i det 'egentlige Danmark' uden Skåne, selv om denne provins var det centrale danske landskab til 1660.

En logisk konsekvens af denne glemsel er benægtelsen af forskelle inden for nationalstaten og en ignorering af Rigsfællesskabet. Danmark endte med at blive en ekstremt centraliseret stat forklædt som lokalt styret, men det var ingen selvfølge. Fra det 19. århundrede bør forsøgene på at omdanne det multinationale monarki til en føderal stat så vel som senere føderale projekter for rigsfællesskabet huskes. Det ville måske afdramatisere forholdet til en europæisk føderation. Og i hvert fald gøre det muligt at indrette Rigsfællesskabet som en føderal stat af tre nationer. Grundloven fra 1953 nåede ikke frem til en god definition af relationen mellem de forskellige dele af det danske rige med udtrykket Rigsenhed, hvorfor kravet om anerkendelse af Grønland og Færøerne som selvstændige nationer til stadighed dukker op. Og afvises af et samlet dansk politisk system, som kun kan forstå en stat som en nationalstat og samtidig per rygmarv afviser al tale om en føderation.

Men sådan har det altså ikke altid været. Og er i grunden stadig ikke tilfældet. Det har vi som danske blot glemt eller aflært. Måske ville det være klogt at erindre at der er en grund til at vi har to nationalsange – plus H.C. Andersens fra 1850 som burde være det. Den første, "Kong Christian stod ved højen mast" er skrevet af Johannes Ewald i 1779; denne krigeriske sang priser krigerkongen der besejrer landets fjender – og høfligt glemmer at han faktisk tabte søslaget ved Kolberger Heide i Kieler bugt i 1644. Den anden nationalsang er "Der er et yndigt land", skrevet i 1819 af Adam Oehlenschläger. Den priser det skønne land som er venligt og fredelig – og dets nationale indbyggere. Danmark, danskerne og den danske konsensus er fanget mellem disse konkurrerende og de til tider antagonistiske opfat-

telser af danskhed. Denne dobbelthed kan genfindes i danskernes tvivlrådige og tøvende forhold til EUropa.

Danskerne har stadig et arbejde at gøre med den disciplin som tyskerne efter 1945 har bedrevet så beundringsværdigt at begrebet kun findes på tysk, "Bewältigung der Vergangenheit".³⁴ Hvis danskerne får lyst til at bearbejde vores egen fortid på linje med tyskerne vil det være fint. Men det vil kræve en ny forståelse af Danmarks reelle historie. At skildre Danmark som en småstat er så upræcist at det er forkert. Erindringen om den større og mere multinationale fortid er på den anden side ikke fuldstændig forsvundet ud af den kollektive erindring, selv om detaljerne er det. Det fremgår alene af den uskyldige nostalgi som mange danskere viser overfor de tidligere kolonier i Vestindien, Ghana og Indien og de sorte forfædre det er ved at være moderne at opdage. Et egentligt kritisk opgør med denne historie er ikke foretaget, formentlig fordi det gik så heldigt som det trods alt gjorde. Men held er ikke en god erstatning for omtanke. Og slet ikke en god basis for en besindelse på vores identitet som lutheranske og socialt demokratiske nordeuropæere der skal agere i en global verden. Den usikkerhed gør sig også gældende overfor den føderation af nationalstater som vi nu har været medlem af i over fyrre år. Vi tør ikke tro på at samarbejdet har udviklet sig til netop det danskernes flertal ønsker, et nationalstaternes Europa, hvor nationalisme og national identifikation stort set er blevet styrket i takt med det øgede samarbejde, trods retoriske påstande om det modsatte fra tilhængere såvel som modstandere af det overnationale samarbejde og kendelser fra EU-domstolen i Luxembourg. Historien er med os, hvad enten vi vil det eller ej, og uanset om vi vælger at huske den sande eller den friserede historie.

UFFE ØSTERGÅRD

PROFESSOR EMERITUS

COPENHAGEN BUSINESS SCHOOL

UOE.DBP@CBS.DK

34 "Vergangenheitsbewältigung" er et samfundsvidenskabeligt begreb som er udviklet i Vesttyskland efter 2. verdenskrig og betegner tyskernes bestræbelse på at bearbejde den nazistiske fortid. Det blev formuleret af historikeren Hermann Heimpel i 1950erne og udbredt i offentligheden af Vesttysklands første præsident 1949-59 Theodor Heuss. Siden blev begrebet videreudviklet af filosoffer som Theodor W. Adorno og Karl Jaspers. I dag søges det ud over det forenede Tyskland anvendt i Sydafrika, Rwanda, Chile, det forhenværende Jugoslavien og andre lande med en blodig fortid. Store lande som USA, Frankrig og Storbritannien har i et vist omfang praktiseret metoden, uden dog at bruge den tyske betegnelse, ved at undskylde for den transatlantiske slavehandel, noget det officielle Danmark aldrig har følt behov for at gøre som analyseret af Astrid Nonbo Andersen i en ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet fra 2013.

Forelæsningsen sammenfatter resultaterne af mange analyser af dansk og europæisk kultur, der rummer grundigere dokumentation. Fra de senere år er de vigtigste:

- “Der Aufbau einer färöischen Identität – Nordisch, norwegisch, dänisch – oder färöisch?”, Dipper, C. und Hiestand, R. (Hrsg.), *Siedleridentitäten*, New York: Peter Lang Verlag 1995, 113-140.
- “The Geopolitics of ‘Norden’ – States, Nations and Regions” in Stråth, Bo and Sørensen, Øystein (eds.), *The Cultural Construction of Norden*, Oslo: University Press 1997.
- The Failure of Universal Empire”, Stein Tønneson a.o. (eds.), *Between National Histories and Global History*, Helsingfors: Historiallinen Arkisto 110:4 1997, 93-114.
- Europas ansigter*. København: Rosinante 1992/1998.
- Europa. Identitet og identitetspolitik*. København: Rosinante 1998/2000.
- “Danish National Identity: Between Multinational Heritage and Small State Nationalism”, Branner, Hans and Kelstrup, Morten (eds.), *Denmark’s Policy towards Europe after 1945: History, Theory and Options*, Odense University Press 2000, 139-184.
- “Udvidelse af EU eller genforening af Europa?”, *Jean Monnet Center Newsletter* No. 18, June 2004, 6-17.
- “Regeringskonferencen i historisk perspektiv eller er føderalisme en idé for Europa?”, *Økonomi og Politik* 2002:2, 37-61.
- “Den danske stat – territorielt betragtet”, Beck Jørgensen, Torben og Klaudi Klausen, Kurt (red.), *Territorial Dynamik – Streger på landkort, billeder i vore hoveder*, Aarhus Universitetsforlag og Magtudredningen 2002, 45-60.
- “Europe’s Saints: The Official Construction of a History of the European Union”, J. Peter Burgess (ed.), *Museum Europa. The European Cultural Heritage between Economics and Politics*, Kristiansand: Norwegian Academic Press 2003, 31-66.
- “Europas mange nye ansigter”, *Udenrigs* 2004:3, 42-65.
- “Georg Brandes og Europa i dag”, Olav Harsløf (ed.), *Georg Brandes og Europa. Forelæsninger fra 1. internationale Georg Brandes Konference, Firenze, 7-9. november 2002*, Kbh.: Museum Tusulanum Press 2004, 31-46.
- “La Danimarca e l’Europa. Una relazione difficile”, *Nord ed Europa. Identità Scandinava e Rapporti Culturali con il Continente nel Corso dei Secoli*, Atti del convegno internazionale di Studi, Genova, 15-17 settembre 2003, *Quaderni del Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere Moderne* 13, a cura di Gianna Chiesa Isnardi e Paolo Morelli, Genova: Casa Editrice Tilgher-Genova 2004, 281-312.
- “Eidora Romani Termini Imperii”, *Cooperation and Integration in Nordic and European Contexts*, *Newsletter from the Jean Monnet Center*, University of Aarhus No. 20, December 2004, 31-58.
- “Georg Brandes e l’Europa di oggi”, *Studi Nordici* IX, 2002/2004, Pisa 35-41.
- “Gottorp, Slesvig og Sønderjylland mellem ‘dansk’, ‘tysk’ – og ‘svensk’”, Steinar Imsen (red.), *Grenser og grannelag i Nordens historie*, Oslo: Cappelen 2005, 51-71.
- “Fædrelandenes Europa” eller “Europas Forenede Stater”?, *Quo Vadis. Europa efter forfatningsstraktaten*, *Den Ny Verden* 38:4, 2005, 7-26
- “Denmark and the New International Politics of Morality and Remembrance”, *Danish Foreign Policy Yearbook* 2005, 65-101
- “College for the Instruction of Asian and Other Youth in Eastern Literature and European Science in Serampore”, George Oommen and Hans Raun Iversen (eds.), *It began in Copenhagen. Junctions in 300 years of Indian-Danish Relations in Christian Mission*, Delhi: Indian Society for Promoting Christian Knowledge 2005, 204-220.
- “Universitetet i Serampore”, K.E. Bugge m.fl. (eds.), *Det begyndte i København.... Knudepunkter i 300 års indisk-danske relationer i mission*, Syddansk Universitetsforlag 2005, 165-175.
- “Denmark: A Big Small State – The Peasant Roots of Danish Modernity”, Campbell, John L., Hall,

- John A., and Pedersen, Ove K. (eds.), *National Identity and the Varieties of Capitalism. The Danish Experience*, Montreal: McGill-Queen's University Press 2006, 51-98.
- "Why did China not discover Europe?", *Treasures from the Forbidden City and the Royal Danish Collection*, Cph.: The Royal Silver Vault 2006, pp.244-253 (Danish "Hvorfor var det ikke Kina som opdagede Europa?", *Skatte fra Kejserens Kina. Den forbudte by og Det Danske Kongehus*, Katalog, Christiansborg Slot: Det Kongelige Sølvkammer 2006, 34-45; pp. 372-99 kinesisk).
- "The History of Europe seen from the North", *European Review*, 14:2, (Oxford) 2006, 281-297
- "Entre deux mers – Comparing the Mediterranean and the Baltic Sea". Carsten Schymik, Valeska Henze, Jochen Hille (eds.), *Go North! Baltic Sea Region Studies: Past – Present – Future*, Berlin: BWV Berliner Wissenschafts Verlag 2006, 161-194.
- "Færøerne: Nation eller stat?", *Udenrigs* 2008:1, 54-72.
- "Europa-Parlamentet og det demokratiske underskud", Peter Nedergaard (red.), *Fra Fælles Forsamling til Folkestyre. Festskrift i anledning af Europa-Parlamentets 50 års fødselsdag den 19. marts 2008*, Kbh.: Europa-Parlamentets Informationskontor 2008, 40-43
- "Swords, Shields or Collaborators? Danish Historians and the Debate over the German Occupation of Denmark", Henrik Stenius, Mirja Östberg and Johan Östling (eds.), *Nordic Narratives of the Second World War*, Lund: Nordic Academic Press, 2011, 31-54.
- "Schleswig and Holstein in Danish and German Historiography", in Frank, Tibor and Hadler, Frank (eds.), *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe* vol. 6 of "Writing the Nation. National Historiographies and the Making of Nation States in 19th and 20th Century Europe", Houndsmill: Palgrave Macmillan 2011, 200-223.
- "Dänemark und Deutschland als europäische Nachbarn – Geschichte und Erinnerung", in Fabrin, Susanne und Müller-Wieferig, Matthias (Hrsg.), *50 Jahre Goethe-Institut Dänemark*, København: Goethe-Institut 2011, 219-224.
- "Lutheranism, nationalism and the universal welfare state – National churches and national identity after the Reformation and the development of the welfare state in the Nordic nation states", Kunter, Katharina und Schjørring, Jens Holger (Hrsg.), *Europäisches und Globales Christentum / European and Global Christianity. Herausforderungen und Transformationen im 20. Jahrhundert / Challenges and Transformations in the 20th Century*, Arbeiten zur Kirchlichen Zeitgeschichte Reihe B Band 54, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2012, 78-101.
- "Bindestregs-danskere eller etnisk minoritet?" Mozaffari, Mehdi (red.), *10 Bud. Muslimer i Danmark*, Center for Studies in Political Radicalism, Aarhus: Systime, 2012.
- "Fortidens nutid – dansk nationalisme og national identitet", Erik Bach, Jesper Carlsen, Stine Fagerholt, Maria Fabricius Hansen, Per Øhrgaard (red.), *Her og nu! Fortidsforståelse i kunst, kultur og videnskab*, Kbh.: Carlsbergfondet 2012, 22-39.
- "The Danish Path to Modernity", Arnason, Johann and Wittrock, Björn (eds.), *Nordic Paths to Modernity*, Oxford: Berghahn, 2012, 49-68.
- "Danish National Identity and Management" in Søderberg, Anne-Marie, Zølner, Mette and Gertsen, Martine (eds.), *Global Collaboration, Intercultural Experiences and Learning*, Houndsmill: Palgrave Macmillan 2012.
- "Union, federation or 'merely' European Cooperation. Norden as a Result of 1814", *Baltic Worlds*, Vol. VI:1, March 2013, 46-51
- "Lutheran Orthodoxy and Anti-Catholicism in Denmark 1536-2011" (med Jes Fabricius Møller), in Yvonne Werner and Jonas Harvard (eds.), *European Anti-Catholicism in a Comparative and Transnational Perspective*, *European Studies* vol. 31, Amsterdam and New York: Rodopi Press 2013, 165-189.
- "Krig, statsdannelse og demokrati", Peter Lodberg, Jens Torkild Bak og Mette Bock (red.), *Danmark i krig*, Frederiksberg: Anis 2013, 173-220.
- "Norden og Tyskland i Europa", Anna Florén och Emelie Höglund (red.), *Norden återupptäcker Tyskland. Nya perspektiv på gamla relationer*, Forlaget Skyline 2013, 24-45.
- "Legacies of Empire in the present Danish nation state", Key note talk at the Symposium "A Place in the World: Iceland in the Imperial System and the Construction of a North Atlantic Region", National Museum of Iceland, Reykjavik, May 9-10, 2014 (manuscript).

- “Patriotisme eller nationalisme i det Oldenborgske Monarki”, Dag Harald Claes, Knut Heidar og Cathrine Holst (ed.), *Politikk i grensland. Festskrift til Øyvind Østerud*, Oslo: Universitetsforlaget, 2014, 133-146.
- “Den centraleuropæiske fortælling”, *Salon* 55 no. 5, 2014, 62-77.
- “Nederlaget i 1864 i dansk og europæisk erindring”, Lars Bangert Struwe og Mikkel Vedby Rasmussen (ed.), *Læren af 1864. Krig, politik og stat i Danmark i 150 år*, Syddansk Universitetsforlag 2014, 129-147.
- “Nation”, Hans-Jørgen Schanz (red.), *50 idéer der ændrede verden*, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2014, s. 179-185.
- “Innernordische Kooperation im Ostseeraum”, *Der Bürger im Staaat 2/3-2014, Skandinavien* (Hrsg. Sigfried Frech), Stuttgart: Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg, 159-166; reprint “Innernordische Kooperation im Ostseeraum”, Bernd Henningsen, Sven Jochem und Sigfried Frech (Hrsg.), *Das politische Skandinavien. Gesellschaft, Wirtschaft Politik & Kultur*, Schwabach: Wochenschau Verlag 2015, 199-218.
- “From Enemies to Friends – Political Culture and History in the Nordic Countries”, *How Enemies can Become Friends: Regions of Peace and Conflicts – The Nordic Countries 1814-2014 and the Great Lakes Region 1964-2014, Uganda Conference 27th November 2014* www.norwegian.embassy.kampala.no, 2015, 9-27.
- “The Nation as Event. The Dissolution of the Oldenburg Monarchy and Grundtvig’s Nationalism”, John Hall, Ove Korsgaard and Ove K. Pedersen (eds.), *Building the Nation. Grundtvig and Danish National Identity*, Montreal: McGill-Queen’s University Press 2015, 110-133.
- “Kamp om historien i Sverige og Danmark”, Johan Dietsch, Maria Karlsson, Johan Stenfeldt & Ulf Zander (red.), *Historia vid skiljevägen. Historiekulturella sonderingar när och fjärran*, Lund: Agerings Bokförlag 2015, 127-151.
- “EU mellem nationalisme, krise og skepsis”, Irene Baron, Michael Herslund, Carsten Humlebæk (red.), *Europæiske fællesskaber? Identiteter, fortællinger og konflikter i Europa*, Kbh.: Jurist- og Økonomforbundets forlag 2015, 11-15.
- “Historiefaget mellem kultur- og samfundsvidenskab”, Simo Køppe, David Budtz Pedersen & Frederik Stjernfelt (eds.), *“Kampen om disciplinerne” – Humanistisk viden mellem natur- og samfundsvidenskab*, Kbh.: Hans Reitzels Forlag 2015.
- “Nation-Building and Nationalism in the Oldenburg Monarchy”, Berger, Stefan and Miller, Alexei (eds.), *Nation-Building in the Core of Empires: a Comparative Perspective*, Budapest: Central European University Press 2015, 461-511.
- “Grænselände, stormagter, tysklande og nationalstater”, *Sydslesvig Årbog* 2015 (in press).
- “Nationalisme og nationalismeforskning i den globale nationalisme”, *Respons* 2015:4, (in press Stockholm).

ABSTRACT

Uffe Østergård **Denmark and Europe**

Because of its geographical situation in the middle of Europe and its special political culture which is owing to the dual heritage from history Denmark is in a paradoxical way fitting well to the European cooperation which for many reasons has developed in to an unplanned and unforeseen ‘federation of nation-states’. This contradictory term explains many if not all the aspects of the cooperation that has developed through the latest 60 years. The development of the EU is being analyzed starting with an analysis of the heritage from the defeat in 1864 and Denmark’s subsequent change from a multilingual state, the Oldenburg monarchy, into today’s the homogenous Danish nation-state, however, for the time being

with maintainance of the plurinational *rigsfællesskab*. The thesis is that the Danes without noticing it themselves have got things the way they want them but that they dare not believe it. And may be will not have them either when the weaknesses of the construction are being realized.